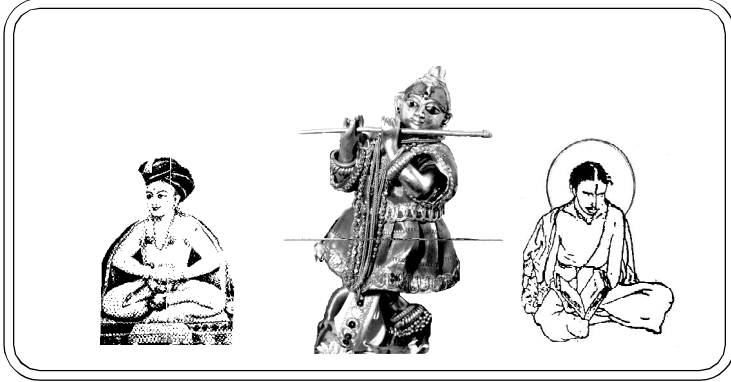

श्रीज्ञानदेवांच्या २ व श्रीगुलाबराव महाराजांच्या १० ग्रंथांचे केलेले

अनुवाद नित्यतीर्थ आळंदी महिमा

(प्रलयातहि नाश न पावणारे असे अविनाशी तीर्थक्षेत्र : आळंदी)

अनुवादक

मधुराद्वैताचार्य श्रीगुलाबरावमहाराजांचे उत्तराधिकारी
वेदान्तकेसरी श्री बाबाजीमहाराज पंडित

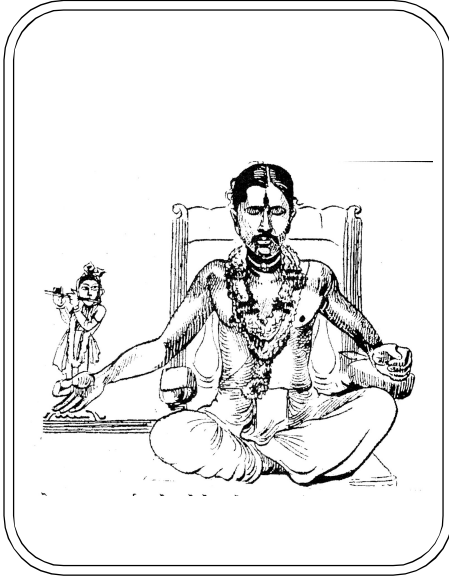
अनुक्रम

१.हरिपाठ	७
२.चांगदेवपासष्टी	२५
३.चित्तोपदेश	३८
४.भक्तिपदतीर्थामृत	६२
५.नित्यतीर्थ	१२४
६.निगमान्तपथसंदीपक	१४२
७.पाण्डुरंग चौसष्टी	१७२
८.प्रीतिनर्तन (अपूर्ण)	१९५
९.स्वमतनिर्णयः (संस्कृत)	२६९
१०.कान्तकान्तावाक्यपुष्पम् (संस्कृत)	२९०
११.गोविंदानंदसुधा (संस्कृत)	२९६
१२.भक्तिसूत्र-अधिकरणन्यायमाला (संस्कृत)	३०८
१३.भगवद्भक्ति सौरभ (स्वतंत्र ग्रंथ उपलब्ध आहे)	+
१४.भगवद्गीता	+
१५.अमृतानुभव	+

श्रीगुलाबरावमहाराजांचे उत्तराधिकारी

श्रीबाबाजीमहाराजांचे ग्रंथ

१. आर्यधर्मोपपत्ति	(रु.५०)
२. हरिपाठ-रहस्य	(रु.६०)
३. अमृतानुभवकौमुदी	(रु.१५०)
४. ज्ञाने.गूढार्थदीपिका	(रु.३००)
५. अभंगगाथा	(रु.५०)
६. विविध लेखसंग्रह	(रु.१५०)
७. संतकथा	(रु.१५)
८. पंचदशी प्रवचने	
९. भागवत प्रवचने	
१०.भगवद्भक्ति सौरभ	(रु.६०)

*

श्रीबाबाजीमहाराज पंडित विरचित
श्रीगुलाबरावमहाराजांची
आरती

जयदेव जयदेव पांडुरंगनाथा ।
आरती ओवाळिता हरली भवचिंता ॥ध्रु०॥
अनंत काळाची जीवाशिवा तुटी ।
वारुनि उपाधी कराविशी भेटी ॥१॥
भक्तिप्रेमपिसें साकारा आला ।
साच केले एकाकी न रमते या बोला॥२॥
भावे वंदितो मी सुकुमार पायां ।
ज्ञानेश्वरकन्ये निवारावी माया ॥३॥
जयदेव जयदेव पांडुरंगनाथा..... ॥ध्रु०॥

*

श्रीमहाराजांचे रूपवर्णन
पुण्यवृक्ष आजि फळलासे माझा ।
माय ज्ञानेशजा देखिलेली ॥
अरुणप्रभेची ओतोनिया मूस ।
रेखिले सुरस पादपद्म ॥
कर्दळीच्या स्तंभासम जानुजंघा ।
मृदुल सुरंगा शोभताती ॥
कटि पीतांबर उदरी त्रिवळी ।
कुंकुमरेखा भाळी शोभतसे ॥
सरळ नासिक सुहास्य वदन ।
माथां कृष्णवर्ण वेणी शोभे ॥
पांडुरंगनाथ सर्वांग सुंदर ।
हृदय मंदिर शोभवीतु ॥
(श्री बाबाजीमहाराज पंडितांची गाथा अभंग.५)

श्रीगुलाबराव महाराजांच्या वाङ्मयीन मूर्तीचे शिल्पकार

श्री बाबाजीमहाराज पंडित

“गुरुभक्तीची परी । सांगो गा अवधारी”

वयाच्या १९ व्या वर्षी चंद्रपूरचे नारायण पैकाजी पंडित प्रज्ञाचक्षु श्रीगुलाबराव महाराजांकडे आले. १९०५ मध्ये त्यांनी आई-वडिल घरदार शिक्षण वगैरे सर्व सोडून देऊन सद्गुरुसेवेस आरंभ केला. महाराजांचे कपडे धुणे, आंघोळीस पाणी देणे, स्वतः स्वयंपाक करून महाराजांना जेऊं घालणे वगैरे लहानमोठी सर्व प्रकारची कामे जीव ओतून केलीत. जणुं ज्ञानेश्वरीतील सद्गुरुसेवा मूर्तिमंत साकार झाली.

हरिभाऊ केवले, गंगाधर मुळे वगैरे ग्रंथलेखनिकांत ते होते. त्यांनी महाराजांची अगदि निरपेक्ष सेवा केली पण त्यांनी महाराजांना केव्हाच काहीहि मागितलं नाही. त्यांचे ते निर्व्याज आणि उत्कट प्रेम पाहून महाराजांनी उद्गार काढले -

“मी पंडिताला वश झालो आहे”

गुरुभक्तीनं ओथंबलेल्या अन्तःकरणाला आणखी काय हवं असतं? शेवटच्या वेळी तर महाराजांनी आपण होऊन आशीर्वाद दिला -

“अरे पंडित, आजवर मी तुला काही दिलं नाही.

माझे ग्रंथ वाच. तुला समजतील!”

या अमोघ शब्दांनी ‘ये हृदयीचं ते हृदयी सामावलं.’ पंडितांचं सारं जीवनच उजळून गेलं. त्या सोज्वळ प्रकाशात महाराजांच्या ग्रंथांची सर्व हस्तलिखिते सूक्तिरत्नावलीच्या रूपाने प्रकाशित झालीत अन् पंडितांच्या अखंड परिश्रमांनी महाराजांची वाङ्मयीन मूर्ती साकारली. दृष्ट लागावं असं अक्षरशिल्प मुद्रांकित होऊन सर्वाना उपलब्ध झाल !

०००

श्रीबाबाजीमहाज विरचित

श्री पांडुरंगनाथस्तव

गर्भी मीं बहुदुःख सोसुनिहि ते जन्मास जालो जहीं ।
 मोहामाजिं भुलोनियां विसरलों त्वद्गत मंत्रासही ॥
 सेवोनि विषयां सुखें रमतसे सांडोनि त्वद्भावना ।
 श्रीज्ञानेश्वरलालिते तव पदीं भावें करी वंदना ॥१॥
 त्यागोनी बडिलांस नित्य रतलों स्त्रीपुत्रवित्तामधें ।
 जाणीलें नच कीं अनर्थ कथिला भोगी तयांच्या बुधें ॥
 मानीलें सकळांस तुच्छ पुजिलें नाही कधीं सज्जना ।
 श्रीज्ञानेश्वरलालिते तव पदीं भावें करी वंदना ॥२॥
 जन्मोनी रमणीय ब्राह्मणकुळीं वेदां न अभ्यासिलें ।
 वेदोक्ता सकळा क्रिया समजुनी धर्मा न संपादिले ।
 श्रेष्ठांहीं उपदेशितां करितसें त्यांच्या सवे बलाना ।
 श्रीज्ञानेश्वरलालिते तव पदीं भावें करी वंदना ॥३॥
 तारुण्यापगमें वरिलचि जरा कंटाळती सर्वही ।
 की अंतीं यमयातना म्हणुनियां उद्वेग नोहे कहीं ।
 झालें क्षीण शरीर हें परि तशी नोहे कदा वासना ।
 श्रीज्ञानेश्वरलालिते तव पदीं भावें करी वंदना ॥४॥
 दैवें पाय तुझे दिसोनि मजला नाही कधी पूजिलें ।
 नाहीं प्रेमभरें विनीत वचनें तोषा तुम्हां दीधले ।
 आतां कोण गती कळे न पुढती होईल माझ्या मना ।
 श्रीज्ञानेश्वरलालिते तव पदीं भावें करी वंदना ॥५॥
 भोगावें याच देहीं फळहि परि तयाचें मियां मायबापा ।
 राहो वाचे तुझे वा सतत शुभ असे नाम जे वारी तापा ।
 होवो मद्गार्द-शुद्धि जळोनि सकळहि पातकें त्वद्वियोगें ।
 श्रीपांडुरंगनाथा तव पदनुति वांचोनि ना कांही मागे ॥६॥

०००

‘सुखे म्हणो येती वेद’

पाठक्रम व अर्थक्रम

वेदांचा पाठ करताना वैदिक संहितेचा पाठक्रम जसाचे तसा म्हटला जातो कारण ते मंत्र आहेत; परंतु ते वेदमंत्र समजून घेण्यासाठी आणि त्यांचा यज्ञादि कर्मात विनियोग करण्यासाठी त्यांचा अर्थक्रमानुसार अभ्यास अभिप्रेत आहे; त्यासाठी **ब्राह्मण ग्रंथ** आहेत.

मधुराद्वैताचार्य श्री गुलाबराव महाराजांचे धारणेनुसार श्री ज्ञानदेवांचा हरिपाठ हा वेदरूपच आहे. माउलीच्या मुखातून निघालेले समाधिभाषेतील आशीर्वादरूप मंत्र म्हणजे हरिपाठ !

वारकरीबंधूंनी नित्याचा नेम म्हणून करावयाचा हरिपाठ परंपरेनुसार पाठक्रमानेच करायला हवा; पण अर्थ समजून घेण्यासाठी श्रीगुलाबराव महाराजांनी सुचविलेला **अर्थक्रम** महत्वाचा आहे; आणि विशेष म्हणजे प्रत्येक अभंगात कोणता सिद्धान्त-विषय आलेला आहे ते सांगण्यासाठी श्रीगुलाबरावमहाराजांनी **“प्रतिज्ञा”** लिहिल्या आहेत. म्हणून अभ्यासूंच्या सोईसाठी प्रथम पाठक्रमानुसार अभंग नंतर प्रतिज्ञा व त्याखाली श्रीमत्सद्गुरु श्रीबाबाजी महाराज पंडितांच्या **“हरिपाठरहस्य”** ग्रंथातून सरलार्थ असा क्रम घेतला आहे.

— प्रा. देवराव भुजाडे

अमरावती

.....

५. नित्यतीर्थ : विषयदिग्दर्शन

अहेतुक सद्गुरुप्रेमाच्या भरांत आपली इष्टनिष्ठा व्यक्त करीत करीत, प्रत्यक्ष भगवदवतार श्रीज्ञानेश्वर महाराजांच्या शरीराची अनध्यस्त विवर्तता व तत्सान्निध्यानें आळंदीची नित्यतीर्थता, श्रुति, युक्ति व अनुभवानें या ५७ ओव्यांत महाराजांनी सिद्ध करून दाखविली आहे. त्याचा क्रम असा:-

सद्गुरुस्मरणपूर्वक मंगल. सद्गुरुकृपेशिवाय श्रुत्यर्थाचें रहस्य कळत नाही म्हणून सद्गुरुचरण सर्वतीर्थांना अधिष्ठान आहेत. सद्गुरु ज्ञानेश्वरतातांचें अनुपम भक्तवात्सल्य. उपासनादृष्टीनें आळंदी त्रैलोक्याला पावन करणारी वाराणसीच आहे परंतु श्रुतियुक्ति व अनुभवानेही आळंदीला नित्यतीर्थता आहे ह्या विषयाचा उपक्रम (ओव्या १-१३)

(१) श्रुतीनें आळंदीची तीर्थता सिद्ध :-

हिरण्यगर्भाच्या आनंदाहून ब्रह्मनिष्ठाचा आनंद श्रुतीनें अनंत पटीनें अधिक सांगितला आहे म्हणून जेथें ब्रह्मनिष्ठ आहे तेथें सर्व पुण्यें राहतात. अवतारशरीराच्या हृदयांतून शिष्यहृदयांत ज्ञानप्रवाह वाहत जाऊन तो शिष्यद्वाराने जगालाही पावन करीत असल्यामुळे ब्रह्मनिष्ठाच्या शरीराहून अवतारशरीराची विशेषता अधिक आहे, व ज्ञानेश्वरतात हे अवतारी असून आळंदी येथें समाधिस्थ आहेत म्हणून आळंदीला तीर्थता आहे (१४-१७)

(२) अनध्यस्तविवर्तरूप शरीराची सांख्य-वेदांतसमन्वयपूर्वकयुक्तीनें नित्यता सिद्ध

सत्कार्यवादी सांख्य हें कार्य त्रिकालाबाध्य सत्य मानतात व ज्ञानाने अविद्येची सकार्यनिवृत्ती होत असल्यामुळे वेदांती हे कार्य यावत्काल सत्य मानतात. परंतु अवतारशरीर ज्ञानाला अप्रतिबंधक असें अनध्यस्तविवर्तरूप असल्यामुळे तें ज्ञाननिवर्त्य नसून परानुग्रहार्थ जीवन्मुक्तस्थितीनें नित्यसिद्ध आहे, व तदवच्छिन्न प्रेमही आत्मप्रेमाप्रमाणे नित्य आहे; आणखी - ह्या अवताराचे भक्तिस्थापन हेच केवळ प्रयोजन असल्यामुळे

कुजनहननावतारी शरीराप्रमाणें येथे आरोपित तमही भासत नाही (१८-३७)

(३) अनध्यस्त शरीराची व तदवच्छिन्न देशाची योगशास्त्राच्या युक्तीनें नित्यतासिद्धि

योगाच्या निरनिराळ्या भूमिकास्थचित्ताची फलश्रुती. निरुद्ध भूमिकास्थ योग्यांचे शरीर सत्त्वयुक्त होऊन असंप्रज्ञात समाधि दृढ झाला असतां त्या सत्त्वयुक्त देहाचा प्रलयकालाच्या तमानेही अभिभव होत नाही, याला योगवासिष्ठाची संमति व कर्कटी, भृगुसुत शुक्र व काकभुशुंडी यांचे दृष्टांत. ह्याप्रमाणें योग्याचेच शरीर जर प्रलयकालांत नाश पावत नाही. तर दर्शनमात्रानें सर्वांना सत्त्वयुक्त करणारें परब्रह्म शरीर व तदवच्छिन्न देश हें नाश पावत नाहीत हें सिद्धच आहे. (३८-५१)

(४) स्वानुभवानें आळंदीची नित्यतीर्थतासिद्धि

पूर्वयुक्तानुसार नित्य अशा ज्या शरीराची मूर्तीत भावना केल्यास भक्ताची उपासना सिद्ध होते तें शरीर आळंदी येथें प्रत्यक्ष आहे म्हणून तेथें नित्यतीर्थता आहे. (५२-५४) या नित्यतीर्थात स्नान करून सद्गुरुचे ध्यान करणारेही तद्रूप होतील असें वचन, व सद्गुरुस्तवनांत उपसंहार (५५-५७)

५. नित्यतीर्थ

आळंदी महिमा

(प्रलयातहि नाश न पावणारे असे अविनाशी तीर्थक्षेत्र : आळंदी)

॥ श्रीज्ञानेश्वरमाउली ॥

जय जय सद्गुरो आळंदीपते । जय जय सद्गुरो करुणामूर्ते ।

जय जय सद्गुरो श्रौतकीर्ते । कैवल्यदानी ॥१॥

जय जय सद्गुरो विघ्नहर्ता । जय जय सद्गुरो बुद्धिदाता ।

जय जय सद्गुरो सत्य-ज्ञानानंता । जय जय संतमुकुटमणी ॥२॥

निगमाचे फळ । गुरुवीण न रसाळ ।

हे बोलिले केवळ । तातचि अंगे ॥३॥

“जयाचा दिठीव वसंतु । जंव रिघे निगम-वनां आंतु ।

तंव आपुलिये फळी हातु । न घेतपतीही” ॥४॥ (अमृ. २-१८)

“यस्य देवे पराभक्तिर्यथा देवे तथा गुराविति”

जयाची तया प्रकाशति । सकलार्थ-स्थिति श्रुति म्हणे ॥५॥

म्हणवोनि सद्गुरुचे चरण । सकलतीर्था अधिष्ठान ।

ऐसे गुरुगीतेचे वचन । प्रमाण आहे ॥६॥

ही अवघियांची रीति । परी माझी विशेष स्थिति ।

ती सावध होऊनी श्रोतीं । ऐकावी प्रेमे ॥७॥

माझा सद्गुरु करुणाघन । आळंदीपति कल्याणनिधान ।

जेणे आपुलिया नामाचा मंत्र देऊन । कृतार्थ केले मजलागी ॥८॥

कैवल्य कनकाचियां दाना । जो न कडसी थोरसाना ।

द्रष्ट्याचे दर्शना । पाटाऊ जो ॥९॥ (अमृ. २. २५)

या साच करावया निज वचना । न देखोनि मम पात्रपणा ।

अंकी घेवोनि खुणा । सांगितल्या स्वनामाच्या ॥१०॥

अर्थ :- १. वेदांनी ज्यांची कीर्ति गायिली आहे व जे कैवल्याचे दान

करतात अशा करुणेची मूर्ति असलेल्या आळंदीपती सद्गुरुनाथा, आपला

जयजयकार असो.

२. सर्व विघ्न हरण करणारे, सद्बुद्धि देणारे हे सद्गुरो, आपण अविनाशी चेतन आणि ज्याच्या स्वरूपाला अंत नाही असे असून संतांचे मुकुटमणी आहात, सर्व श्रेष्ठ आहात, आपला जयजयकार असो.

३. वेदांचे अर्थज्ञानरूप फळ श्रीगुरुकृपेवाचून मधुर होत नाही म्हणजे कृतार्थ करून ब्रह्मरसाची पुष्टी देणारे ब्रह्मसुख प्राप्त करून देणारे होत नाही असे माझे तात श्रीज्ञानेश्वरमहाराज यांनीच स्वतः म्हटलेले आहे.

४. ज्याचा कृपादृष्टिरूप वसंत जोपर्यंत वेदरूपी अरण्यांत शिरत नाही तोपर्यंत कोणीहि वेदांचे फळ आपल्या हाती घेऊ शकत नाही म्हणजे आपल्या स्वतंत्र बुद्धीने परोक्ष व अपरोक्ष ब्रह्मज्ञान करून घेऊ शकत नाही. ^{अमृ. २.१८}

५. ज्याचे भगवंताचे ठिकाणी जसे निस्सीम प्रेम असते तसेच श्रीगुरुंचेहि ठिकाणी आहे, त्याला वेदांनी सांगितलेले सर्व अर्थ बरोबर कळतात, असे श्रुतींनीहि म्हटले आहे.

६. म्हणून श्रीगुरुंचे पायच सर्व पवित्र करणाऱ्या तीर्थांना अधिष्ठानभूत आहेत म्हणजे सर्व तीर्थांचे ठिकाणी पवित्र करण्याचे असलेले सामर्थ्य श्रीगुरुंच्या चरणांचेच अंशभूत सामर्थ्य होय, असे गुरुगीतेचे प्रमाण वचन आहे.

गुरुगीतेतील प्रमाण वचने

सर्वतीर्थाऽवगाहस्य संप्राप्नोति फलं नराः ।

गुरोः पदोदकं पीत्वा शेषं शिरसि धारयन् ॥१८॥

अर्थ - जगातील सर्व तीर्थांमध्ये स्नान केल्यानंतर जे पुण्यफळ मनुष्याला प्राप्त होते ते सर्व फळ श्रीगुरुंच्या चरणाला स्पर्श झालेले उदक प्रेमाने पिऊन व मस्तकावर धारण केल्याने प्राप्त होते.

सप्तसागरपर्यन्तं तीर्थस्नानफलं यथा ।

गुरोः पादोदबिन्दोश्च सहस्रांशेन तत्फलम् ॥७५॥

सातहि समुद्रांचे स्नान केल्याने जे पुण्यफळ प्राप्त होते, ते सर्व पुण्य श्रीगुरुंच्या चरणामृतातील एक बंदु प्राशन केल्याने मिळणाऱ्या पुण्याच्या एकसहस्रांश

देखील नाही.

७. असेच वेदाशास्त्रादिक सर्वांचे म्हणणे आहे. पण माझ्या श्रद्धेची स्थिती या सर्वांहून विशेष आहे. श्रोत्यांनी एकाग्र चित्त करून प्रेमाने श्रवण करावी.

८. ज्यांनी आपल्या नामाचा मंत्र देऊन मला कृतार्थ केले ते सर्व कल्याणाचे कोठार, केवळ करुणेची मूर्ति असलेले आळंदीचे स्वामी श्रीज्ञानेश्वरमहाराज माझे सद्गुरु आहेत.

९. कैवल्यरूप सुवर्णाचे दान करताना जो "हा मोठा आहे की लहान आहे" ही कसोटी लावून पाहत नाही व जो द्रष्ट्याचा साक्षात्कार करून देणारा वाटाड्या आहे. म्हणजे "मोठा असो की लहान असो, श्रीमंत असो की गरीब असो, व्युत्पन्न असो की अव्युत्पन्न असो" त्याला भगवत्प्राप्तीची तळमळ असली की पुरे, त्याचा ते उद्धार करतात, असा अर्थ.

१०. या आपल्या अमृतानुभवातील वचनाला सत्य करून दाखविण्याकरिताच त्यांनी माझी पात्रता न पाहता, मला मांडीवर घेऊन आपल्या नामाच्या खुणा सांगितल्या म्हणजे नामाचा अर्थासह बोध केला. जो आळंदीत समाधिवासी । जागृत भक्तहृदयदेशी ।

त्रिभुवनी वाराणसी । ती आळंदी मी म्हणे ॥११॥

भलतैसे हो कां पाणी । जे लागले श्रीगुरुचरणी ।

तें पी त्याच्या चरणी । लोळे गंगा ॥१२॥

हे असो माझी उपासना । येरव्ही वेद युक्ती अनुभव खुणा ।

विचारिता नित्यतीर्थपणा । आळंदीते ॥१३॥

हिरण्यगर्भान्त आनंदाहून । ब्रह्मनिष्ठानंद अनंतगुण ।

ऐसी श्रुति सांगे म्हणून । ब्रह्मनिष्ठ तेथ पुण्य सर्वही ॥१४॥

त्यांचे जे शब्द । आकाशी दुमदुमती प्रसिद्ध ।

आणि पदरजे सिद्ध । पावन धरणी ॥१५॥

परी जे अवतार शरीर । ते त्याहुनी विशेष परीकर ।

6

जे शरीरातून शुद्ध अंतर । वाहे आरपार शिष्यहृदयी ॥१६॥

ते अनध्यस्तविवर्त । तातांचे अद्यापि आळंदी वसत ।

आणि सत्कार्यवादे पाहता निश्चित । युक्ति कळे ॥१७॥

सत्कार्यवादाची रीति । कपिल ऐसे बोलती ।

जे धर्मीविण प्रतीति । धर्माची नोहे ॥१८॥

अतीतता धर्म जाण । न राहे द्रव्य धर्मीविण ।

धर्मी अभावे धर्मदर्शन । कदा नोहे ॥१९॥

आणि धर्मी वाचोनि धर्म राहत । ऐसे ज्यांचे मत ।

तया मी पुसोनि परीक्षित । उत्तर प्रचीत दाखवावी ॥२०॥

११. असा माझा जो सद्गुरुनाथ तोच भक्तहृदयात जागृत असून आळंदीत समाधि लावून बसलेला आहे. म्हणून आळंदी ही त्रैलोक्यात दुसरी वाराणसीच (काशी) आहे, असे मी म्हणतो.

१२. विहिरी तळे नदी ओढा यापैकी कोठलेही पाणी असो पण ते माझ्या श्रीगुरुंच्या चरणास लागले म्हणून अत्यंत पवित्र आहे, असे समजून जो पितो, त्याच्या चरणावर गंगा लोळते म्हणजे गंगाहि आपल्यापेक्षा त्याला श्रेष्ठ समजते.

१३. अशी माझी गुरुपासनेविषयी बुद्धि आहे. ती असू द्या. पण साधारणपणे विचार करून पाहता देखील १. वेद, २. युक्ति व ३. अनुभव या तिन्ही दृष्टींनी आळंदीला नित्यतीर्थपणा आहे.

१४. हिरण्यगर्भाच्या म्हणजे ब्रह्मदेवाच्या आनंदाहून ब्रह्मनिष्ठाचा आनंद अनंतपट अधिक असतो, असे तैत्तिरीय उपनिषदातील श्रुतीने सांगितले असल्यामुळे ब्रह्मनिष्ठाचे ठिकाणी संपूर्ण पुण्य असते, किंबहुना ब्रह्मनिष्ठ हा संपूर्ण पुण्याचा साठा असतो.

१५. त्यांच्या मुखातून जे शब्द निघतात ते आकाशात दुमदुमत रहातात, आणखी त्यांच्या चरणधुळीने संपूर्ण पृथ्वी पावन होते.

१६. पण जे अवतारी शरीर असते ते अशा ब्रह्मनिष्ठाच्या शरीरापेक्षाही आणखी विशेषच पवित्र असते. कारण अवतार शरीरातील अन्तःकरण शिष्याच्या हृदयात आरपार शिरू शकते.

१७. ते अवतारांचे शरीर अनध्यस्तविवर्त असते. तसेच श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांचे शरीरहि अवतारशरीर असून अजूनपर्यंत आळंदीत आहे. आणि सांख्याच्या सत्कार्यवादानुसार पाहता त्यांच्या अवतार शरीराविषयी उपपत्तीहि मिळू शकते.

वेदान्ताप्रमाणे विवर्त हा (१) **अध्यस्तविवर्त** व (२) **अनध्यस्तविवर्त**; असा दोन प्रकारचा आहे. हे श्रीज्ञानेश्वरीतील अकराव्या अध्यायातील खालील ओवीतून स्पष्ट केले आहे.

हे अवतार सकळ । जया समुद्रीचे कां कल्लोळ ।
आणि विश्व हे मृगजळ । जया रश्मीस्तव दिसे ॥

अनध्यस्त विवर्ताची व्याख्या

भगवतांच्या अवतारांना समुद्राच्या कल्लोळाची उपमा देऊन अनध्यस्त विवर्त सांगितला आहे. माझी सद्गुरु आई अनध्यस्त विवर्ताची व्याख्या करते -

- * अभिन्ने सति,
- * अपररूपत्वे सति,
- * भेद-अभानपूर्वकम्,
- * अधिष्ठान-ज्ञान-अनावरकत्वे सति च,
- * प्रीतिमात्रत्वात्
- * अधिष्ठानज्ञान-अनिवर्त्यम्
- * अनध्यस्तविवर्तलक्षणम् ॥ (निदिध्यासन प्रकाश अ. ८)

अर्थ :-

- * जे अवतारशरीर अधिष्ठान सच्चिदानंद परब्रह्माचा विवर्त आहे
- * ब्रह्माशी यत्किंचितहि भिन्न न राहता अभिन्नच राहते व
- * अधिष्ठानाचा लोप न करता अधिष्ठानाचे स्पष्ट ज्ञान होऊ देते, आणि
- * जे परमप्रेमाचा विषय असल्यामुळे
- * त्याची अधिष्ठान-ज्ञानाने निवृत्तीही होत नाही,
- त्या अवतार शरीराला “अनध्यस्त विवर्त” म्हणतात.

या शरीराला समुद्राच्या कल्लोळाचा दृष्टांत देऊन माउलीने हे म्हणणे स्पष्ट केले आहे.

अध्यस्तविवर्त

जीवांची शरीरे अज्ञान व कर्मजन्य असल्यामुळे ती अधिष्ठानरूप परब्रह्माची विवर्त असली तरी अधिष्ठानाचा लोप करून अधिष्ठानाचे ज्ञान होऊ न देणारी, अधिष्ठानाहून भिन्न भासणारी, परप्रेमाचा विषय होऊ न शकल्यामुळे ज्ञानाने निवृत्त होणारी असतात. म्हणून त्यांना “अध्यस्त विवर्त” म्हटले जाते. आणि विश्व म्हणजे सर्व जीवांची शरीरे, वर सांगितल्याप्रमाणे अध्यस्तविवर्त आहेत हेच माउलीने “विश्व हे मृगजळ । जया रश्मीस्तव दिसे ॥ या दोन चरणांनी वरील ओवीत सांगितले आहे.

१८. सांख्यवादी कार्य सद्रूप आहे असे प्रतिपादन करताना अशी उपपत्ति देतात की धर्माची प्रतीती धर्मीवाचून येत नाही.

१९. अतीतता म्हणजे भूतकालीन अस्तित्व. हा धर्म द्रव्यरूप धर्मीवाचून राहू शकत नाही. ज्याचे ठिकाणी धर्म म्हणजे गुण राहतात त्यालाच धर्मी किंवा द्रव्य म्हणतात. धर्माला वस्तु आधार नसली तर धर्माचे ज्ञानच होणे शक्य नाही.

२०. बरे, द्रव्यवस्तु आधार असल्यावाचून धर्म ज्ञात होऊ शकतो किंवा राहू शकतो असे ज्यांचे मत असेल त्यांची मी प्रश्न विचारून परीक्षा घेतो. त्यांनी असा प्रत्यक्ष अनुभव कोठे येतो, तो दाखवावा.

साखरेविण गोडपण । जिभेवर राहवे पूर्ण ।

की जिभेविण भाषण । श्रवणी यावे ॥२१॥

आश्रय-द्रव्य नसतां । गमनागमन घडावे तत्वतां ।

की पुत्रचि जगी नसतां । भासावे पुत्रत्व ॥२२॥

म्हणोनि अतीतता धर्माप्रति । धर्म्याश्रयता व्हावी निरुति ।

धर्मी तंव घट निश्चिती । यालागी कार्याप्रति सत्पण ॥२३॥

आता अनागत-अवस्थान । तेहि न घडे धर्मीविण ।

अभाव तरी सर्व उत्पन्न । सर्वत्र व्हावे ॥२४॥

कारणातून अभिव्यक्त जरी । प्राग्-अभाव गौरव तरी ।
याचा समन्वय परी । वेदान्ती ऐसा ॥२५॥
सांख्य देती कार्या मुख्यसत्यता । वेदान्ती मानती गौण सत्यता ।
कालत्रयाऽबाध्या मुख्यसत्यता । यावत्कालस्थायिता गौण सत्यत्व ॥२६॥
कारणात्मना स्थायित्व स्वीकार । हा दृष्टिसृष्टिवादेही विचार ।
“अद्वैतसिद्धी”त समग्र । “मधुसूदन” बोलिले ॥२७॥
जीवदृष्टि अनादि म्हणोन । ज्ञातसत्ता कार्या सत्पण ।
परि येथ उपादान । अविद्या एक ॥२८॥ (य२पू.८६)
तिची झालिया निवृत्ति । सहजचि कार्या मिथ्याप्रतीति ।
परी अनध्यस्तविवर्त जगत्पति ।
प्रतिबिम्बापेक्षिक बिम्बत्वारोपावच्छिन्न बिम्बस्थिति जयाची ॥२९॥
आणि तच्छरीर नोहे भयाध्यास । यालागी निवृत्त्यपेक्षा नाही त्यास ।
शरीरत्वास्तव विवर्तवास । परि ज्ञानअप्रतिबंधकत्वास्तव अनध्यस्त ॥३०॥

२१. साखरेचे (धर्मीचे) गोडपण(धर्म) साखरेवाचून जीभेला अनुभवता यावे किंवा जीभेवाचून बोलणे बाहेर पडून कानाला ऐकू यावे.

२२. द्रव्याच्या आश्रयावाचून ‘जाणेयेणे’ या क्रिया होताना दिसाव्या किंवा पुत्राचे मुळीच अस्तित्व नसताना पुत्रत्व भासावे.

२३. पण असे होत नाही म्हणून ‘अतीतता’ या धर्माला धर्मीचा (द्रव्याचा) आश्रय पाहिजे. घट हा धर्मी सत्य असतो म्हणूनच “घट होता, घट आहे, घट होईल” असा “अतीतता वर्तमानता भविष्यता” वगैरे धर्माचा प्रत्यय येतो. याप्रमाणे कार्य सत्य ठरते.

२४. भविष्यकालीन अस्तित्व (अनागतावस्थान) हे देखील धर्मी असल्यावाचून बोलता येत नाही. धर्मीचे अस्तित्व न मानता धर्मीचा अभाव मानला तर कोठेहि काहीहि उत्पन्न होईल व नियत कार्यकारण भाव मानता येणार नाही.

२५. कारणातून कार्य बाहेर पडते- व्यक्त होते म्हणजे ते त्या विशिष्ट कारणात अभिव्यक्तिपूर्वी असतेच. तेव्हा ते नव्हते असा प्रागभाव मानणे हा गौरव दोष आहे. वेदान्त दृष्टीने याचा समन्वय असा होतो.

२६. सांख्यवादी कार्याला मुख्यसत्यता देतात म्हणजे कार्य हे सदासर्वदा अविनाशी आहे असे समजतात आणि वेदान्ती व्यवहारापुरती कार्याला सत्यता देतात.

अ) कालत्रयीहि जिचा नाश होत नाही ती ‘मुख्यसत्यता’ होय.

आ) यावत्कालस्थायिता म्हणजे कार्यरूप जगताला अधिष्ठानभूत असलेल्या परब्रह्माचे ज्ञान होईतोपर्यन्त जगद्रूप कार्य सत्य वाटणे याला ‘गौण सत्यता’ म्हणतात.

२७. कार्याचे आपल्या कारणात कारणरूपाने स्थायी अस्तित्व असते, असे वेदान्ताच्या दृष्टिसृष्टि- वादाताहि मानलेले आहे असे मधुसूदन सरस्वतींनी अद्वैतसिद्धी नामक ग्रंथात विस्ताराने म्हटले आहे.

२८. जीवाची वृत्त्यवच्छिन्नरूप दृष्टि अनादिच असल्यामुळे व त्या दृष्टीला कळणाऱ्या कार्याची ज्ञातसत्ता मानली असल्यामुळे ते कार्य ‘कळते तोपर्यंत सत्य’ मानले जाते. पण जगतातील या सर्व कार्यरूप पदार्थांचे उपादान कारण एक अविद्या आहे.

सहा अनादि पदार्थ

जीवेशो, हि विशुद्धा चित्, विभागस्तु तयोर्द्वयोः ।

अविद्या, तच्चित्तेर्योगः, षडस्माकम् अनादयः ॥

१- जीव, २- ईश्वर, ३- शुद्ध चित् म्हणजे परब्रह्म, ४- जीव व ईश्वर यांचा भेद, ५- अविद्या, ६- अविद्या आणि परब्रह्माचा संबंध;

हे सहा पदार्थ वेदान्तात अनादि कारणरूप मानलेले आहेत.

२९. म्हणून, अविद्येची आत्मज्ञानाने निवृत्ति झाल्याबरोबर हे सर्व जगद्रूप कार्य मिथ्या ठरते. पण बिंबाच्या अपेक्षेने जसे सूर्यावर बिंबत्व येते त्याप्रमाणे प्रतिबिम्बरूप जीवाच्या अपेक्षेने जो परमात्मा बिम्बरूपशरीरधारी झाला आहे. तेच अवतारशरीर होय.

३०. भगवंताचे शरीर भय उत्पन्न करीत नाही म्हणून ते नाहिसे व्हावे किंवा निवृत्त व्हावे, अशी कोणाचीहि अपेक्षा असणे शक्य नाही.

ते शरीररूप प्रत्ययाला येते म्हणून विवर्त आहे आणि आत्मज्ञानाला ते शरीर प्रतिबंध करीत नाही म्हणून अनध्यस्त आहे.

सत्कार्य म्हणोनि अभिव्यक्तीपूर्वी । देखताती योगज्ञ कवी ।
 परी तेहि भासवें जो रवि । तत्रेमान्वय येथ प्रगटे ॥३१॥
 विषय प्रारब्धाधीन । ते संपलिया होती क्षीण ।
 प्रेम नाहे प्रारब्धाधीन । म्हणोनि प्रियक्षीणत्वा युक्ति नाही ॥३२॥
 आणि विवर्त म्हणोनि ब्रह्माऽभिन्न । म्हणाल की बुद्धि क्षीण ।
 तरि आत्मप्रेम समान । तो क्षीण नोहे ॥३३॥
 आणि विवेकहि करिता । दृष्टिसृष्टिवादीय ईशैक्यता ।
 अथवा शुद्ध ब्रह्मैक्यता । घेतली जरी ॥३४॥
 तरी परानुग्रहार्थ स्वानुभववृत्ति । न चुके अक्षय जीवन्मुक्ति ।
 यालागी भगवद्देहस्थिति । नित्य मी म्हणे ॥३५॥
 आणि कुजन-हनन जे अवतारी । तेथ आरोपित तम भासे तरी ।
 परी भक्तिस्थापक जे अवतारी । तेथ आरोपितही गुण न भासती ॥३६॥
 तैसा माझा ताताविर्भावो । वरी समाधि सावेवो ।
 योगशास्त्र-युक्ति-प्रवाहो । ऐसा याचा ॥३७॥
 विक्षिप्त-भूमिकेवरी चित्त असता । तीचि भूमिका तीव्र होता ।
 तरी यक्षादिसमान तत्त्वतां । शरीर होय ॥३८॥
 असता एकाग्रभूमिकेवरी । शरीर जैसे ध्यानाहारी ।
 ब्रह्मलोकरथ प्रचारी । समान दिसे ॥३९॥
 आणि निरुद्ध-भूमिकेवरी चित्त । असता सत्त्वसमशरीर होत ।
 संस्कारशेष असंप्रज्ञात । लाधता गुणद्वय अनभिभूत देह होय ॥४०॥

३१. सांख्यांच्या सत्कार्यवादानुसार ते भगवंताचे शरीर अवताररूपाने प्रगट होण्यापूर्वीही असतेच व योगसंपन्न ज्ञानी पुरुष त्या शरीराला पाहतातही, ज्या चैतन्य प्रकाशरूप सूर्याने ते शरीर प्रत्ययाला येते, त्याच्या निस्सीम प्रेमानुळे जगात त्याचा प्रत्यक्ष प्रकट अनुभवहि येतो.

३२. विषय हे प्रारब्धानुसार प्राप्त होत असतात. म्हणून प्रारब्ध संपले की ते विषय नाश पावतात. परंतु प्रेम हे स्वरूपभूत असून प्रारब्धाने प्राप्त झालेले नसते. म्हणून निस्सीम प्रेमाने प्राप्त होणारे परमात्म्याचे शरीर प्रारब्ध संपले असता नाश पावते, असे म्हणण्याला काहीही

उपपत्ति सापडत नाही.

३३. आणि ते शरीर परब्रह्माचा विवर्त आहे म्हणून परब्रह्माहून भिन्न नाही. एकरूपच आहे. 'बुद्धि क्षीण होईल तेव्हा प्रेमहि क्षीण होईल व त्या प्रेमाने अनुभवाला येणारे भगवतांचे शरीरहि क्षीण होऊन नाहीसे होईल.' असे कोणी म्हणतील - पण आत्मप्रेम 'अधिक-न्यून-भावरहित अखंड सम राहणारे' असल्यामुळे ते कधीही क्षीण होत नाही म्हणून त्या प्रेमाने झालेले परमेश्वराचे शरीर क्षीण झाले, नाश पावले, असा प्रत्यय येऊ शकत नाही.

३४, ३५. आत्मानात्मविवेक केला असता जीव दृष्टिसृष्टिवादातील ईश्वराशी किंवा शुद्ध ब्रह्माशी ऐक्य पावतो, असे म्हटले तरी परानुग्रहार्थ आत्मानुभववृत्ति व त्यामुळे जीवन्मुक्तस्थिति कायम राहत असल्यामुळे, जीवन्मुक्ताच्या देहस्थितिरूप प्रारब्धाच्या अपेक्षेने, भगवतांची देहस्थिति नित्य कायम राहते, असेच मी म्हणतो.

३६. दुष्टांचा संहार करण्याकरता घेतलेल्या अवतारशरीराच्या ठिकाणी, संहाररूप तमोगुणाचा आरोप करता येत असला तरी भक्तिप्रेमाकरता घेतलेल्या अवतार शरीराच्या ठिकाणी कोणत्याहि गुणांचा आरोप होऊ शकत नाही.

३७. भक्तिस्थापनेकरता होणाऱ्या अवताराच्या शरीराप्रमाणे माझे तात श्रीज्ञानेश्वरमहाराज यांचा अवतारविग्रह असून आणखी त्यांनी समाधि लावलेली आहे. म्हणून त्यांच्या देहाच्या अविनाशीपणाची योगशास्त्राप्रमाणे पुढील उपपत्ति देता येते.

योगानुसार

३८. 'विक्षिप्त' भूमिकेवर चित्त असून ती भूमिका दृढ किंवा तीव्र झाली असता यक्षादिकांच्या शरीराप्रमाणे योग्याचे शरीर होते. (यक्षशरीरात गुप्त होणे, आकाशगमन वगैरे काही सिद्धी असतात त्याप्रमाणे)

३९. 'एकाग्र' भूमिकेवर चित्त असून ती भूमिका तीव्र झाली असता योग्याचे शरीर ब्रह्मलोकात राहणाऱ्या ध्यानस्थ जीवांच्या शरीराप्रमाणे होते.

४०. सात्त्विक अशा 'निरुद्ध' भूमिकेवर चित्त असून ते दृढ झाले असता योग्याचे शरीरहि सत्त्वमय होते. आणि केवल संस्कारमात्र चित्त राहते अशा 'असंप्रज्ञात' समाधीत योगी असताना त्याचा देह पूर्ण रजस्तमरहित असा शुद्धसत्त्वात्मक होतो.

तो समाधीची जरी दृढ । तरी हृदयसूर्यकान्त उघड ।

चैतन्यसूर्यप्रभा सुघड । निघे तेथुनी ॥४१॥

ते जना पवित्र करी । मग त्या शरीरी ।

रजस्तम भरोवरी । न स्पर्श कदा ॥४२॥

प्रलयकालीचाही तम देखे । त्या सत्त्वदेहा अभिभवं न शके ।

हे बोलिले निके । योगवासिष्ठीं ॥४३॥

राये ^(१)कर्कटीची मूर्ति । करिता सत्त्वयुक्ती ।

कर्कटी समाधिस्थ होती । तरी मूर्तीत प्रवेशिली ॥४४॥

अप्सरेमागे ^(२)भृगुसूत (शुक्राचार्य) । योगे धावताहि शरीर तैसेचि स्थित ।

मग जो अत्यंत समाधिस्थ । तच्छरीर केवि नाशे? ॥४५॥

काकभुशुंडी^(३) मुनी । वृक्षसहित शरीर घेऊनी ।

प्रलयीहि राहूनी । चिरजीवी ॥४६॥ (य२पू.८८)

हे ब्रह्मवराची ख्याति । आणि निरुद्ध-भूमिकेची स्थिति ।

पाहता ब्रह्मलोकावरुती । सहज आहे ॥४७॥

मग तच्छरीरा कवण । जंतु नाशू शकेल आपण ।

जयांचे होताचि दर्शन । सत्त्वसंपन्न सर्व होती ॥४८॥

म्हणोनि प्रलयीचा योगियां । आघातु न करी अपाया ।

वरी अनध्यस्त-विवर्त त्या । न करी, हे बोलणे के? ॥४९॥

आणि भक्तिप्रेमाचिये पिसे । हृदयसत्त्वसूर्यकांतासरिसे ।

जेथोनि चैतन्य प्रकाशे । चिरजीवी वसे, भक्तहृदयी ॥५०॥

४१. ज्या योग्यांचा हा असंप्रज्ञातसमाधि दृढ होतो. त्यांचे हृदय इतके शुद्धसात्त्विक होते की सूर्यकांत मण्यातून सूर्याची किरणे जशी दुसरीकडे परावृत्त होऊन सूर्याप्रमाणे देदिप्यामान् अशी केंद्रीभूत होतात त्याप्रमाणे त्यांच्या हृदयातून अधिष्ठानभूत चैतन्यसूर्याची किरणे स्पष्ट

बाहेर पडून शिष्याच्या हृदयात प्रवेश करतात.

४२. व इतर जनांना कृतार्थ करतात. त्या शरीराला रजस्तमगुणरूपी मळाचा पुनः कधीहि स्पर्श होत नाही.

४३. येवढेच नाही तर सर्वसंहार करणारा प्रलयकालीचा प्रचंड तमोगुण देखील त्या शुद्ध सात्त्विक देहाला आपल्यात लीन करून घेऊ शकत नाही, असे योगवासिष्ठात स्पष्ट सांगितले आहे.

४४. राजा विक्रमाने कर्कटी राक्षसीची मूर्ति केली असता, कर्कटी समाधिस्थ असतानाहि तिने सत्त्वगुणाच्या आश्रयाने मूर्तीत प्रवेश केला असे योगवासिष्ठ उत्पत्ति प्रकरण अध्याय ८३ मध्ये सांगितले आहे.

४५. ध्यानसमाधि लावून बसलेले भृगुऋषीचे पुत्र शुक्राचार्य अप्सरेमागे जाऊ लागले तरी त्यांचे शरीर पडले नाही किंवा नष्ट झाले नाही. मग जो "असंप्रज्ञात" समाधि लावून बसलेला आहे त्याचे शरीर नाश पावते, असे म्हणण्याला काहीच प्रमाण नाही.

४६. तसेच काकभुशुंडी मुनी हे ज्या वृक्षावर बसले होते त्या वृक्षासह प्रलयामध्ये देखील आपले शरीर मोक्षाप्रमाणे अविनाशी करून राहिले होते.

४७. अशी निरुद्धभूमिकेवर राहणाऱ्या श्रेष्ठ ज्ञान्यांच्या शरीराची स्थिती सांगितली आहे. विचार केला असता ही स्थिती ब्रह्मलोकात राहणाऱ्या लोकांच्या, प्रलयापर्यंत टिकणाऱ्या शरीरस्थितिपेक्षाहि अधिक श्रेष्ठ आहे, असे सहज दिसून येते.

४८. मग ज्याचे हृदय अत्यंत शुद्ध सत्त्वात्मक झाले असल्यामुळे ज्याच्या दर्शनाने इतर लोक तत्काळ सत्त्वसंपन्न होतात, अशा पुरुषाच्या शरीराचा रजोगुणी-तमोगुणी असे जंतू कसा नाश करू शकतील?

४९. अशाप्रकारे जर योगसंपन्न ज्ञान्यांच्या शरीरावर प्रलयकालाचा आघात देखील अपाय करू शकत नाही, तर मग अविद्यारहित अशा अनध्यस्तविवर्त शरीरावर प्रलयाचा देखील आघात होऊ शकत नाही, हे काय सांगावयाला पाहिजे!

५०. ज्या अनध्यस्तविवर्त शरीरातील सूर्यकान्त (*) मण्यासारख्या

शुद्धसत्त्वमय झालेल्या हृदयातून चैतन्याचा प्रकाश बाहेर स्पष्ट फांकतो, ते अनध्यस्तविवर्त शरीर भक्ताच्या भक्तिप्रेमाला अत्यंत वश होऊन भक्तांच्या हृदयात अखंड वास करते.

.....
(टीप - * माझी सद्गुरुआई (श्रीगुलाबरावमहाराज) प्रियलीलामहोत्सव सखिप्रेषण १३ मध्ये म्हणते की -

हृदयसूर्यकान्त

अहो जलस्थ प्रतिबिंबे सूर्य व्हावे । परी सूर्यकांती येवोनि तृण जळावे ।
तैसे जीवन्मुक्ते विदेहमुक्त व्हावे । परी हृदयसूर्यकान्ती येवोनि जाळावे जगदोष ॥२५०॥
आधी सात्त्विक केलिया प्राण । तो सहजचि स्थिर होय आपण ।
परी हृदय सात्त्विक होय म्हणून । प्रकाशे चेतन त्यांतुनी ॥२५१॥
मग त्या चेतनाचेनि योगे । भजकजन पूर्ण होवो लागे ।
यालागी विदेहमुक्ताची सवेगे । समाधि कीजे ॥२५२॥
आळंदीवल्लभ समाधिवासी । ते स्वये मुक्तचि निश्चयेसी ।
परी मुक्तिप्रभा हृदयसूर्यकान्तासी । मिळूनि उपदेशी दीनजना ॥२५३॥
समुद्री मिळालिया संपूर्ण । मेघ जरी नेईल त्यातुन ।
तरी प्रतिबंधीना जीवन । तयापरी ॥२५४॥
तैसे विदेहमुक्त जाहले । आणि हृदयसूर्यकान्ती ज्ञान प्रगटले ।
ते इतरां उजळोनि मुक्तिद झाले । तरी आम्ही ना न म्हणो ॥२५५॥
अविरोधि म्हणोनि भेद नाही । इतरांचे कार्य करी सर्वदांही ।
यालागी समाधिस्थ ज्ञानेश आई । गुरुरूपे अनादि अनंत ॥२५६॥
नित्यचि चैतन्य विख्यात । आणि जो हृदयसूर्यकान्त ।
तत्स्थ प्रभा जनकार्य करीत । मग निवटाया समर्थ कवण असे? ॥२५७॥
यालागी अनंत अनंत । आळंदी हे मुख्य तीर्थ ।
उपदेशक तात । अखंडचि ॥२५८॥
परी ते परमेश्वरचि म्हणोनी । सिद्धसूर्यकान्ती सूर्यस्थानी ।
इतर जे कां मुक्त कोणी । ते साध्यसूर्यकान्ती सिद्धसूर्य ॥२५९॥
सिद्ध सूर्यरूप चिद्घन । प्राण केलिया सत्त्वगुण ।

आपुले जे हृदय पूर्ण । ते साध्यसूर्यकान्त होय ॥२६०॥

अर्थ :- अहो, जलात पडलेल्या सूर्याच्या प्रतिबिंबाला प्रतिसूर्य व्हावयाचे असेल तर त्याने सूर्यकान्त मण्याच्या द्वारा आपली किरणे केन्द्रीभूत केली पाहिजेत तेव्हाच ते प्रतिसूर्य होऊन सूर्याप्रमाणे तृण जाळू शकते; त्याचप्रमाणे जीवन्मुक्तहि निर्विकल्प समाधि दृढ साधून विदेहमुक्त होतात तेव्हा ते शुद्ध सात्त्विक अशा हृदयसूर्यकान्त मण्याच्या द्वारा अधिष्ठानभूत ज्ञानसूर्याची किरणे बाहेर फेकून लोकांचे दोष जाळू शकतात २५०.

प्राण सात्त्विक झाला असता तो स्थिर होतो व हृदयहि सात्त्विक होते, म्हणूनच हृदयातून चेतनाचा प्रकाश बाहेर पडतो. २५१.

मग त्या हृदयातून बाहेर पडणाऱ्या ज्ञान-प्रकाशाच्या योगाने त्या ज्ञानी पुरुषाची भक्ति करणारे भक्त पूर्ण होऊ लागतात. म्हणूनच निर्विकल्प समाधि साधून विदेहमुक्त झालेल्याची (सत्पुरुषांचे ठिकाणी) शीघ्रातिशीघ्र लगेच समाधि केली पाहिजे, २५२.

आळंदीवल्लभ श्रीज्ञानेश्वरमहाराज समाधीत आहेत आणि ते स्वतः खरोखर नित्यमुक्तच आहेत तरी नित्यमुक्तरूप ज्ञानसूर्याची प्रभा त्यांच्या शुद्ध सात्त्विक अशा हृदयरूप सूर्यकांत मण्याशी संबंधित होऊन मुमुक्षुजनांना उपदेश करीत असते. २५३.

संपूर्ण नदीनदांचे पाणी समुद्रात मिळाल्यानंतर तेच पाणी घेऊन जर मेघ तयार होऊ लागले तर पाणी त्याला नाही म्हणत नाही. २५४.

त्याप्रमाणे विदेहमुक्त होऊन हृदयरूप सूर्यकान्तात त्यांचे ज्ञान प्रगट झाले आणि इतरांना मुक्ति देईल असे उपकारक झाले तर आम्ही नाही म्हणत नाही. २५५.

हृदयरूप सूर्यकान्तमण्यात प्रगट झालेले ज्ञान अधिष्ठानभूत ज्ञानरूप सूर्याशी विरोधी नसल्यामुळे ते त्याच्याहून भिन्न होत नाही आणि इतर जीवांना मोक्ष देण्याचे कार्य सतत करते, म्हणून निर्विकल्प समाधिस्थ असलेली श्रीज्ञानेश्वरमाउली अनादि व अनंत कालापर्यंत सर्वांना गुरुरूप आहे. २५६.

चैतन्य नित्य आहे हे प्रसिद्धच आहे आणि जर त्यांची हृदयरूप

सूर्यकान्तात पडलेली प्रभा जनोद्धाराचे कार्य करीत असते, तर त्याचे निवारण करण्यास कोण समर्थ आहे? २५७.

म्हणून आळंदी हे अमर्याद व अविनाशी असे मुख्य तीर्थ आहे आणि तात श्रीज्ञानेश्वरमहाराज हे उपदेश करणारे अखंड गुरु आहेत. ते अनादि अनंत स्वतःसिद्ध अशा ब्रह्मरूप सूर्याचे ठिकाणीही आहेत. प्रथम बद्ध असून नंतर मुक्त होणारे असे इतर जे कोणी आहेत, त्या "साध्य" म्हणजे नवीन तयार होणाऱ्या शुद्ध सात्त्विक हृदयरूप सूर्यकान्त मण्यांमध्ये राहणाऱ्यांचे - शुद्ध अनादि अनंत असे ब्रह्मरूप सिद्धसूर्य ते आहेत. २५९.

सच्चिदानंदघन वस्तु सिद्ध सूर्याचे ठिकाणी असून, प्राण स्थिर झाल्याने सात्त्विक होणारे हृदय साध्य सूर्यकान्तमण्याचे ठिकाणी आहे. २६०.)

ते परब्रह्मशरीर । न नाशे हा दृढ विचार ।
तदवच्छिन्न साचार । देश तैसा ॥५१॥
यालागी आळंदीतीर्थ । मज वाटे नित्य जीवंत ।
आणि स्वानुभवही येथ । प्रमाण आहे ॥५२॥
मूर्तीत ऐशिया शरीराची । भावना केलीया साची ।
उपासना भक्ताची । यदाधारे सिद्ध ॥५३॥
तैसे प्रत्यक्ष शरीर । जेथ नित्य पूर्वयुक्त्यनुसार ।
तेथ नित्यतीर्थता समग्र । कां न राहे? ॥५४॥
तया नित्यतीर्थी । स्नान करोनी गुरुमूर्ती ।
ध्यातां, तेहि होती । तेणेचि माने ॥५५॥
श्रीज्ञानेश्वर जनक जननी । अनंतकाल तदीय चरणी ।
राहोनी नित्यतीर्थ वाखाणी । मुक्तही असोनि सर्वदा ॥५६॥
जय जय सद्गुरो ज्ञानेश्वरा । जय जय सद्गुरो करुणाकरा ।
जय जय सद्गुरो विश्वंभरा । मज चरणी दातारा, नित्य ठेवा ॥५७॥
॥ हरिः ॐ तत्सत् श्रीमत्सद्गुरु ज्ञानेश्वर कृपा प्रसादे ओवीछंदबद्धे श्रुत्या,
युक्त्या, स्वानुभूत्या परमसमाधिरूप संस्थानाद् आलंदेर्नित्यतीर्थवर्णनं

श्रीमत्सद्गुरु ज्ञानेश्वरमहाराज चरणयोस्समर्पितम् ॥

- - -

५१. असे हे पूर्णब्रह्मरूप असलेले शरीर कधीही नाश पावत नाही, हे पूर्ण विचारांती सिद्ध आहे. म्हणून, असे हे शरीर ज्या देशात राहते तो देशहि त्याच्या प्रभावाने तसाच अविनाशी होतो.

५२. म्हणून आळंदीतीर्थ हे कधीही नाश न पावता (यालागी अनंत अनंत। आळंदी हे मुख्य तीर्थ।) अखंड जिवंत राहणारे आहे, असे मला वाटते व याला अनुभवहि प्रमाण आहे.

५३. जड मानल्या गेलेल्या मूर्तीत देखील अशा अनध्यस्त शरीराची भावना करून उपासना केली असता त्या अनध्यस्त शरीराच्या प्रभावाने उपासना सिद्ध होऊन संपूर्ण मूर्ति अनध्यस्तविवर्त शरीरमय आहे, असा प्रत्यक्ष अनुभव येतो.

५४. तर पूर्वी उपपत्तीनी सिद्ध केल्याप्रमाणे जेथे अनध्यस्तविवर्त अशा शरीराचाच नित्य वास आहे. त्या स्थळाला नित्यतीर्थत्व कां येणार नाही?

ध्यान करणारेहि अनध्यस्तविवर्त होतात

५५. त्या आळंदीरूप नित्य तीर्थांमध्ये स्नान करून या अनध्यस्तविवर्त शरीरधारी गुरुमूर्तीचे ध्यान करणारेहि त्यांच्यासारखेच अनध्यस्तविवर्त शरीरधारी होतात.

५६. श्रीज्ञानेश्वर महाराज हेच माझे माता व पिता आहेत. मी त्यांचे कृपेने मुक्त होऊनहि अनंत काल त्यांचे चरणांचे ठिकाणी राहून नित्यतीर्थ अशा आळंदीची कीर्तिच गात राहीन.

५७. हे करुणाकरा आणि विश्वंभरा सद्गुरो श्रीज्ञानेश्वरा, आपल्या चरणांचे ठिकाणीच मला हे दातारा अखंड ठेवा.

श्रुति-युक्ति अनुभव या तिन्ही प्रमाणांनी पाहतां श्रीज्ञानेश्वरमहाराज परमसमाधि लावून आळंदीला बसलेले आहेत म्हणून आळंदी नित्यतीर्थ आहे. असे केलेले हे वर्णन म्हणजे 'आळंदी महिमा' श्रीमत्सद्गुरु ज्ञानेश्वरमहाराजांच्या चरणांवर समर्पण असो !